

MODERN KÖLELİK / BAĞIMLILIK

Muharrem Balcı, 3 Haziran 2026

ÖZET

Modern toplum, bağımlılıklar yönünden modern öncesine göre farklı bir seyir izliyor. Modern öncesinde özellikle Amerika kıtasındaki yerli topluluklarda, sınırlı, törensel ve simgesel amaçlarla bir ritüel kullanım ve kutlama nesnesi olan tütün, modern çağda küresel endüstrinin en güçlü bağımlılık araçlarından birine dönüşmüştür. Benzer şekilde alkol de kullanıcıların genelde ev ve işyerlerinde üretimleri iken, modern çağda endüstriyel üretime geçmiştir. Benzer biçimde diğer madde bağımlılığı yapan uyuşturucu nesnelere de benzer süreci yaşamıştır. Bir davranışsal bağımlılık olan kumar da endüstri haline getirilerek kitlesel halde üretilip pazarlanarak, satılmaktadır. Kumar bağımlılığına son yıllarda dijital oyun bağımlılığı da eklenerek bağımlılık türleri artırılmış, bağımlılaştırma modern dönemde köleleştirmeye dönüşmüştür.

Bu çalışmada tütünün endüstrileşmesi örneği üzerinden, bağımlılaştırmanın tarihsel serüveninin, yalnızca bir tüketim alışkanlığının değil kültürün, ekonominin, siyasetin ve insan psikolojisinin dönüştürülmesi, bireyler ve topluluklar üzerinde insan zaafının ekonomik sömürüsü ile ihtiyâr ve irâde fesadı oluşturulması, böylece modern köleliğin gerçekleştirildiği tezi işlenmeye çalışılmıştır.

Sigara (tütün) bağımlılığı, dünya genelinde hem madde hem de davranış bağımlılıkları arasında en yaygın ve en ölümcül olanıdır. Dünya Sağlık Örgütü(DSÖ) verilerine göre dünya çapında bir milyardan fazla kişi sigara içmektedir. Bu çalışmada, sigara bağımlılığını en yaygın kılan temel etkenler, çok yüksek bağımlılık potansiyeli ve kolay ulaşılabilirliği nedeniyle, özellikle sigara bağımlılığı üzerinden örneklendirmeler yapılmıştır.

Bir diğer tez olarak da bağımlılaştırarak köleleştirmenin bir insanlık suçu olduğu, inanç sistemi yönünden de insan bedeninin mutlak mülk değil emanet olduğu, bu emanete zarar verecek her davranışın insanlık suçu oluşturduğu vurgulanmaktadır. Çalışmanın ele aldığı özne de bağımlılar/modern köleler ve bağımlılaştırarak köleleştirenler olmuştur.

Makalenin tamamında bireyin irâdesi yalnız başına değil ihtiyârı ile birlikte kullanılmıştır. Zira bireyin irâdesi, bir şeyi isteme, doğrudan ya da dolaylı seçme ve o yönde karar verme olanağıdır. İhtiyâr ise iki seçenek arasından hayırlı olanı görerek, yanlıştan ya da hatalı, eksik olandan zihnini, elini ve dilini denetleyerek, bilgi ve bilinçle karar verme olanağıdır. İrâde genel anlamda yönelme olarak bir güç iken, ihtiyâr bu gücün düşünülerek ve tartılarak kullanıldığı "tercih etme" aşamasıdır. İrâde, istemek, yönelmek ve dilemektir. Sadece bir şeye erişme kapasitesini ifade eder. İhtiyâr, birini diğerine tercih etmek ve eyleme geçmeden önce yeterince düşünme, tartma, geri çekilme, yapmayabilme sürecidir. İrâde olmadan ihtiyâr, ihtiyâr olmadan irâde düşünülemez. Bireyin karar mekanizmasında bu iki kavram birbirini tamamlayan iki dişli gibidir. Doğal aşama olan irâdede, zihinde birden fazla düşünce veya seçeneğin belirmesi ve kişinin bunlardan birine doğrudan ya da dolaylı olarak yönelmesi vardır. İnsanî aşama olan ihtiyâr ise iki seçenek içinden birinin akıl ve vicdan süzgecinden geçirilerek tercih edilmesidir.

Bağımlılık üreticileri, bireylerin öncelikle irâdesi üzerinde yanıltıcı etkide bulunarak, ihtiyârını devre dışı bırakmaktadır. Bu nedenle ve farkındalığın önemi üzerine, metinde ihtiyâr ve irâde kavram çifti, birlikte ve ayrılmaz kavramlar olarak kullanılmıştır.

GİRİŞ

Rızâ Üreten Kölelik Biçimi, Tütünden Nikotine: Modern Köleliğin İnşası

İnsanlık tarihi boyunca bazı maddeler yalnızca tüketim aracı değil, kültürel sembol, ritüel nesnesi veya toplumsal aidiyet göstergesi olarak kullanılmıştır. Tütün de bunlardan biridir. Başlangıçta birçok yerli toplulukta - özellikle Amerika kıtasındaki kabilelerde - tütün, bugünkü anlamıyla sıradan bir "bağımlılık ürünü" değildi. Ritüel, iletişim, barış görüşmesi, mistik tecrübe veya toplumsal aidiyet amacıyla sınırlı biçimde kullanılmıştır. "Barış çubuğu" gibi simgeler, tütünün kutsal ve törensel bir araç olarak kabulünü gösterir. Tüketim; endüstriyel değil kültürel, sürekli değil dönemsel idi. Fakat modern çağda küresel endüstrinin en güçlü bağımlılık araçlarından birine dönüşmüştür.

Bu dönüşüm, yalnızca ekonomik bir süreç değildir. Aynı zamanda bireyin ihtiyâr ve irâdesinin, arzularının ve zaaflarının sistematik biçimde yönetilmesi anlamına gelir. Bu nedenle sigara, modern çağın "rızâ üreten kölelik biçimlerinden biri" olarak okunabilir.

Bugün sigara içen birey, görünürde “özgür”dür fakat çoğu zaman çıkmak istediği hâlde çıkamadığı bir bağımlılık sisteminin içindedir. Bu da bizi şu soruya götürür: Modern birey, gerçekten özgür müdür; yoksa arzularının endüstriyel yönetimi altında yeni bir bağımlılık düzeninin parçası mı olmuştur?

Bağımlılık Üretmek: Modern Dünyanın, Görünmez Köleleştirme Düzeni

İnsanlık tarihi boyunca kölelik, çoğu zaman zincirler, prangalar ve zorbalık üzerinden tanımlandı. Bir bireyin ihtiyâr ve irâdesinin elinden alınması, emeğinin sömürülmesi ve başka bir gücün denetimine sokulması, “köleleştirme” olarak görüldü. Bu nedenle, modern hukuk sistemleri ve insan hakları metinleri, insan bedenine ve onuruna ağır ihlâller nedeniyle, köleleştirmeyi, insanlığa karşı ağır suçlardan biri olarak kabul etmiştir.

Modern çağ, köleliği tamamen ortadan kaldırmadı; biçim değiştirdi. Bugün insan bedenleri zincire vurulmuyor olabilir ancak zihinler, arzular ve bağımlılıklar üzerinden kurulan yeni denetim mekanizmaları giderek büyümektedir. Özellikle bağımlılık üretimine dayalı endüstriler, bireyi görünmez biçimde kendi ihtiyâr ve irâdesine yabancılaştırarak yeni bir bağımlılık düzeni kurmaktadır. Bu açıdan bakıldığında mesele yalnızca “sigara içmek” değildir. Asıl mesele, bireyleri bile isteye bağımlı hâle getiren sistemlerin, modern bir köleleştirme biçimi oluşturmasıdır. Durum böyle olunca, bağımlılık üretmek, yalnızca ticari faaliyet değil insan onuruna karşı işlenen sistematik bir suç olarak değerlendirilmelidir.

KÖLELİK-BAĞIMLILIK İLİŞKİSİ

Köleliğin Mahiyeti: Bireyin İhtiyâr ve Irâdesi Üzerinde Tahakküm

Kölelik, özünde kişinin ihtiyâr ve irâdesinin başka bir gücün denetimine girmesidir. Tarih boyunca, fiziksel zor kullanımı, ekonomik baskı, savaş, borçlandırma, korku, köleleştirmenin araçları oldu. Modern dünyadaysa daha sofistike yöntemler gelişti. Artık bireyler, kırbaçla değil reklamlarla, zorla değil alışkanlıkla, baskıyla değil bağımlılıkla denetlenebiliyor. Çünkü bağımlılık, bireyin özgür karar verme kapasitesini aşındırır. bireyin ihtiyâr ve irâdesi zayıflatıldıkça kişi kendi tercihlerinin sahibi olmaktan uzaklaşır. Bu nedenle, bağımlılık, yalnızca bireysel bir sağlık sorunu değil aynı zamanda ve öncelikle hukuk ve özgürlük sorunudur.

Bağımlılık Endüstrisinin Mantığı

Modern bağımlılık ekonomisi bir paradoks üzerine kuruludur: “Müşterinin özgür kalması değil geri dönmesi gerekir.” Bu yüzden bazı sektörler yalnızca ürün satmaz; “*tekrar ihtiyacı*” üretir. Sigara, bunun en açık örneğidir. Nikotin bağımlılığı, biyolojik, psikolojik ve davranışsal olarak bireyi kendine bağlar. Üstelik modern sigara endüstrisi, bağımlılığı tesadüfen değil bilimsel yöntemlerle sistematik biçimde üretmiştir. Burada birey artık bilinçli özne değil tüketim döngüsünün sürekli taşıyıcısı hâline gelir. Bu nedenle, bağımlılık üretimi, sıradan ticaretten farklıdır. Çünkü burada kazanç, bireyin zayıflatılan ihtiyâr ve irâdesi üzerinden elde edilir. İhtiyâr ve irâde zayıflayınca, kimlik ve kişilik de zedelenir. Bağımlı kişi artık “kendi” değil güdülenen bireydir.

Ritüelden Bağımlılığa Geçiş

Tütün, yerel ve sınırlı bir uygulama olmaktan çıkarılıp sürekli tüketilen bir ürüne dönüştürüldü. Özellikle sigaranın seri üretimiyle birlikte erişim kolaylaştı, maliyet düştü, kullanım yaygınlaştı, bağımlılık ekonomik modele dönüştü.

Burada kritik nokta şudur: Endüstri, “ihtiyaç olmayan bir şeyi ihtiyaçmış gibi” sunmayı başardı. Nitekim bağımlılar, bağımlı olduğu maddeyi günün belirli zaman aralıklarında davranışsal veya fiziksel arzularla tüketmek zorundadır. Zira bağımlılık, bir beyin hastalığıdır. Madde ve alkol kullanımı bir hastalık değildir, ancak bağımlılık, bir beyin hastalığıdır. Madde kullanımı, bazı nörokimyasalların olması gerekenden çok fazla miktarda salgılanmasına neden olur. Bu durum, beyin işlevlerinde bozulmalara yol açar. Kişi, kendi istemese bile beyni bu maddeleri ister ve kişiyi kullanması için yönlendirir. Bundan dolayı bağımlılık bir beyin hastalığı olarak da tanımlanmaktadır.¹

İnsan Zaaflarının Ekonomik Sömürüsü

Modern sigara endüstrisi yalnızca tütün satmadı; “stres, yalnızlık, erkeklik/kadınlık, özgürlük, karizma, isyan ve toplumsallık” düşünce ve duygularını pazarladı. Reklamlarda sigara, özgürlüğün, modernliğin, güçlü görünmenin, entelektüelliğin hatta kadın özgürleşmesinin simgesi olarak işlendi. Böylece kişi sigarayı değil bir “*kimlik düşüncesini*” satın almaya başladı.

Bağımlılıkta kimlik *düşüncesini* satın almak, kişinin içsel boşluklarını, özgüven eksikliğini veya yaşam amacını uyuşturucu, alkol ya da dijital kimlikler gibi yapay

¹ [Bağımlılık bir hastalık mıdır? | yedam.org.tr/ailelerin-sik-sordugu-sorular/bagimlilik-bir-hastalik-midir](http://yedam.org.tr/ailelerin-sik-sordugu-sorular/bagimlilik-bir-hastalik-midir)

araçlarla dışarıdan tamamlama çabasıdır. Bu süreç, kişinin kendi gerçek benliğini oluşturmak yerine, sahte bir karakter veya uyuşturucu etkisiyle gelen geçici bir "ait olma/güçlü olma" illüzyonunu parayla (ya da bedeller ödeyerek) elde etmeye çalışmasıdır.

Psikiyatrik açıdan bağımlılar, çok özel kişilik özelliklerine sahip olmasalar da kimlik inşâsında eksik kalan taraflarını bağımlı oldukları madde veya davranışla tamamlar. Madde, o anki özgüvensizliği veya toplumsal kaygıyı maskeleyerek kişiye sanal bir kimlik sağlar. Özellikle madde bağımlılığı veya dijital oyun/kumar gibi alanlarda, kişi kendini o topluluğun (örneğin bir alt kültür veya oyun grubu) bir üyesi olarak tanımlar. O gruba ait olmak ve statü kazanmak için harcanan paralar, o kimliği satın alma eylemidir.

Madde veya dijital içerik, kişiye kendi gerçek hayatında asla sergileyemeyeceğini düşündüğü bir cesaret, özgüven veya "cool olma" zannını anlık olarak sunar. Çevrimiçi oyunlarda veya sanal metaverse evrenlerinde karakter satın almak, nadir kostümlere sahip olmak, kişinin gerçek hayattaki yetersizliklerini gizleyen bir "statü ve güç" kimliği yaratır.

Uyuşturucu veya alkolün yarattığı "sorunsuz/umursamaz/cesur" karakter, dışarıdan satın alınan ve kişiyi gerçek benliğinden uzaklaştıran sahte bir maskedir.

Bağımlılığın Sistematikleştirilmesi/Beyin Hastalığı

Nikotin, biyolojik bağımlılık üretir. Tıpta, nikotinin kullanım sıklığı ve bağımlılık, bir "beyin hastalığı" olarak tanımlanıyor.² Modern endüstri bunu yalnızca keşfetmedi, optimize etti. Sigaranın yanma hızı, nikotin oranı, aroma yapısı, paket tasarımı, tüketim alışkanlığı bilimsel yöntemlerle düzenlendi. Yani mesele artık "ürün satmak" değil "sadık bağımlı üretmek" hâline geldi.

Bağımlılık, basit bir ihtiyâr ve irâde zayıflığı değil beynin ödül, motivasyon ve dürtü denetim mekanizmalarını kalıcı olarak değiştiren "kronik ve tekrarlayıcı" bir beyin hastalığıdır. Madde veya davranış, beynin ödül merkezini uyararak dopamin salınımını tetikler ve iyileşme süreci için profesyonel tıbbi destek gerektirir.

² Bağımlılığın bir beyin hastalığı olmadığını, bağımlılığın karakteristik özelliği olan sinirsel işlev bozukluğunun bozulma için yeterli olmadığını, ancak sıklıkla bir hastalık olarak ve her zaman beyin işlev bozukluğunu içerebildiğini, bunu savunmanın, bağımlılık sonucu acı çekenlere karşı ahlâkî bir tutum anlamına gelmediğini savunan çalışmalar da bulunmaktadır. Bkz: *Bağımlılık Bir Beyin Hastalığı Değildir (ve Bu Önemlidir)*, Neil LEVY, [pmc.ncbi.nlm.nih.gov/articles/PMC3622902](https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/articles/PMC3622902)

Madde kullanımı veya bağımlılık yapıcı davranışlar, doğal hormon salınımına kıyasla beyinde çok daha şiddetli ve ani kimyasal dalgalanmalara yol açar. Ödül mekanizması bozulur; beyin, yüksek miktardaki kimyasal uyarıya alışır ve zamanla sıradan etkinliklerden zevk almamaya başlar.

Bağımlılık, kronik bir süreç olduğundan tedavi, ömür boyu sürebilecek bir yönetim ve destek gerektirir.

“Modern Kölelik” Benzetmesi Neden Yapılabilir?

“Modern kölelik” ifadesi burada mecazi ancak güçlü bir anlam taşır. Çünkü kişi, kendi parasını vererek kendine zarar veren bir sisteme bağlanır. Çıkmak istediği hâlde çıkamaz. Şirketler, tüketici devam ettikçe kazanır. Bağımlılık, ihtiyâr ve irâdeyi zayıflatır ve davranışı yönlendirir. Nitekim sigara değilse de alkol ve özellikle uyuşturucu madde kullananlar, maddeyi kullandıktan sonra zombileştiğini itiraf ediyor. Zombinin ihtiyâr ve irâdesinden bahsedebilmek mümkün değildir. Üstelik kişi, sağlığını kaybeder, zamanını kaybeder, ekonomik kaynaklarını tüketir, buna rağmen sistemi beslemeye devam eder. Bu nedenle sigara, bazı düşünürler tarafından “*rızâ üreten bağımlılık ekonomisi*” olarak görülür.

Klasik kölelikte beden zincirlenirdi. Burada ise arzu, alışkanlık ve nörokimya zincirlenmektedir. Nörokimya, sinir sistemi (beyin ve omurilik) içindeki nörotransmitterler, nöropeptitler ve psikofarmasötikler gibi kimyasal maddelerin moleküler düzeyde incelenmesini sağlayan bir bilim dalıdır.³ Bu alan, kimyasal habercilerin nöronların ve sinir ağlarının çalışmasını nasıl etkilediğine odaklanır.

Biyolojik, psikolojik, sosyal ve kültürel etmenler değişik oranlarda davranışların ve kişiliğin belirleyicileri durumundadır. Yani davranışların ve kişiliğin kökenlerinde bu etmenler rol oynamaktadır. Bu durumda bir davranıştan sorumlu tek bir etmenden söz etmek doğru değildir. Ancak psiko-sosyo-kültürel döngü, biyolojik zeminde gerçekleşir. Bir davranışın kökenlerini tam olarak anlayabilmek, o davranışın biyolojik kökenlerini anlayabilme çabası oranında başarıya ulaşır. Bir şeyden korkan kişi, koşarak kaçır, hoşlandığı zaman güler, üzüldüğü zaman ağlar. Yani bir davranıştan bahsedildiği zaman insan vücudunun tüm bölgeleri devreye girer. Ancak tüm davranışların merkezinde beyin yatar. Buradaki beyin kavramını basit bir organ olarak düşünmek

³ Nörokimya, Sinir sistemlerinin işleyişinde atomların, moleküllerin ve iyonların rolleriyle ilgilenen sinirbilim dalı. psikolojisozluk.com/kelime/norokimya

yanlıştır. Beyin, yani merkezi sinir sistemi ile kastedilen, vücut ve çevre arasındaki etkileşimin ürünü olan “zihin”in doğrudan incelenebildiği merkezdir.⁴

Modern Sistem, Bireyi Tüketiciye Dönüştürüyor

Bireyin sadece tüketen bir var olana dönüşmesi; kapitalist sistemin, psikolojinin ve teknolojinin birleşerek bireyi "kimliğini satın aldıklarıyla" tanımlamaya ittiği derin toplumsal bir süreçtir. Sigara örneği, modern tüketim kültürünün genel mantığını da gösterir: Önce ihtiyaç üretilir, sonra alışkanlık oluşturulur, ardından bağımlılık normalleştirilir.

Bu yalnızca sigarada değil dijital bağımlılıkta, sosyal medya kullanımında, aşırı tüketimde, fast-food kültüründe, hatta bazı eğlence biçimlerinde de görülür. Dolayısıyla sigara, modern çağın “*bireyi tüketiciye dönüştürme*” mekanizmasının erken ve en görünür örneklerinden biridir.

Bireyi yalnızca "satın alan bir var olana" dönüştürme mekanizması; bireyin aidiyet, statü ve mutluluk gibi temel psikolojik ihtiyaçlarını meta (ürün/hizmet) sahipliği ile eşitleyen, algı yönetimi ve teknolojik izleme araçlarıyla desteklenen sistematik bir süreçtir.

Tüketiciye dönüştürme mekanizması, kimlik ve statü inşâsı, yapay ihtiyaç oluşturma (kıtık ve fırsat algısı), duygusal bağ ve algı yönetimi, bireyselleştirilmiş takip ve dijital dürtme, planlı eskitme, kolaylaştırılmış ödeme gibi yöntemlerle sürdürülür. Bağımlılaştırarak köleleştirmede de böylesi bir süreç işlemektedir.

Ritüelden Endüstriyel Ürüne / İnsanî Olanı Ekonomik Olana Dönüştürmek

Tütünün ilk kullanım biçimleriyle modern sigara kültürü arasında büyük bir mahiyet farkı vardır. Yerel kabilelerde tütün, sürekli tüketilen bir alışkanlık değil törensel bir araç, mistik deneyim unsuru, barış ve iletişim simgesiydi. Kullanım sınırlıydı; ekonomik sömürü aracı değildi. Sadece belirli ve etkin kişiler kullanabilirdi.

Modern dünyadaysa tütün, düzenli üretime sokuldu, kimyasal olarak optimize edildi, küresel pazara yayıldı, sürekli tüketim mantığına bağlandı. Böylece “ritüel” yerini “bağımlılığa”, “anlam” yerini “tüketime” bıraktı. Bu dönüşüm, modern kapitalizmin temel mantığını gösterir: İnsanî olanı ekonomik olana dönüştürmek.

⁴ *Beynin Nöroanatomi ve Nörokimyasal Yapısının Kişilik ve Davranış Üzerindeki Etkisi*, Engin ÜNGÜREN, dergipark.org.tr/tr/download/article-file/201826

Bağımlılığın Endüstrileştirilmesi / Sürekli ihtiyaç üretmek

Sigara endüstrisi yalnızca bir ürün üretmedi; bağımlılığı üretilebilir ve sürdürülebilir hâle getirdi. Nikotin, bağımlılık yapıcıdır. Ancak modern endüstri bunu yalnızca keşfetmekle kalmadı, bilimsel yöntemlerle güçlendirdi. Araştırmalar, nikotin emilim hızını, aromaların etkisini, paket tasarımının psikolojisini, reklam dilinin davranış üzerindeki etkisini hesaplayarak, tüketiciyi sistemin sürekliliğine bağladı. Burada birey artık “müşteri” olmaktan çıkar, davranışı yönetilen bir tüketim nesnesine dönüşür. Çünkü bağımlılık ekonomisinin temel ilkesi şudur: “Bir kez satmak değil sürekli ihtiyaç üretmek.”

Reklamın Psikolojik İmparatorluğu

Reklamcılık, yalnızca ürün tanıtımı değil bireyin zihninin derinliklerindeki arzuları, korkuları ve zaafı yöneten görünmez bir imparatorluktur. Bilinçdışı mekanizmalardan duygusal tetikleyicilere kadar pek çok “*psikolojik taktik*” kullanılarak, tüketici kararları anlık ve rasyonel olmayan biçimde şekillendirilir.

Sigara, hiçbir zaman yalnızca sigara olarak pazarlanmadı. Bazen özgürlük, bazen “erkeklik”, bazen modernlik, bazen başkaldırı, bazen entelektüellik, bazen de “kadın özgürlüğü” olarak sigara üzerinden pazarlandı. Özellikle 20. yüzyıl reklamları, sigarayı bir “kimlik aksesuarı” hâline getirdi. Bireyler çoğu zaman nikotine değil “ait olmaya” bağımlı hâle geldi.

Reklam İmparatorluğu, zihinsel mekanizmalar üretti. Bunlar genel itibariyle:

Duygusal Tetikleyiciler: Korku, arzu, ait olma ihtiyacı ve öfke gibi duygular satın alma dürtüsünü harekete geçirir. Markalar, mantıksal faydalar yerine bireye nasıl düşünüp hissedeceğini satar.

Bilinçdışı Arzular: Freudyen psikanalizden beslenen reklamlar, id (haz ilkesi) ile süperego (toplumsal kurallar) arasındaki boşluğu hedef alır. Satın alınan ürünler, genellikle bir toplumsal konum veya kimliğin simgesidir. (Çocuk yaşlarda sigara kullanımı)

Sosyal Kanıt: Bireylerin diğerlerinin tercihlerini takip etme güdüsünden faydalanılır. “*Her on kişiden dokuzu bunu tercih ediyor*” mesajı, sürü psikolojisini harekete geçirir. (Ergenliğe geçiş döneminde kullanma).

Kıtlık ve Aciliyet: "Sadece son üç ürün" veya "Tükenmeden al" gibi söylemler, FOMO (Gelişmeleri Kaçırma Korkusu) psikolojisini tetikleyerek rasyonel düşünceyi devre dışı bırakır.

Görüldüğü gibi modern reklamcılık burada insan psikolojisini keşfetmiştir. Kişiler, çoğu zaman ürünü değil ürünün vaat ettiği bağlamı, düşünce ve duyguyu satın alır.

MODERN KÖLELİKTE TÜKETİM VE RIZÂ

Klasik kölelikte, kişiler zincirle tutulurdu. Modern kölelikte ise zincir, görünmezdir. Modern kölelik, bir kişinin şiddet, zorlama, tehdit veya aldatma yoluyla başka birinin denetimi altına girmesi ve sömürülmesi durumudur. Geleneksel kölelikten farklı olarak, bugün bu durum yasalarla yasaklanmış olsa da gizli ve yasa dışı yollarla var oluşunu sürdürmektedir.

Modern kölelik ve bağımlılık, günümüzde fiziksel zincirler yerine psikolojik, dijital ve ekonomik prangalarla bireyin ihtiyâr ve irâdesini esir alan iki temel sorundur. Bireyi üretkenlikten uzaklaştıran bu döngü, bağımsız düşünme yetisini kısıtlar. Modern kölelik ve bağımlılık olgusu hayatımızı bir çok yönden etkiler:

Ekonomik Bağımlılık (Tüketim Köleliği): Kapitalist sistemin dayattığı bitmek bilmeyen tüketim döngüsü, bireyleri daha çok kazanmak ve harcamak zorunda bırakan süreğen bir çalışma tuzağına sürüklemektedir.

Psikolojik Esaret: Madde bağımlılığı veya davranışsal bağımlılıklar (kumar, oyun, sürekli dijital tüketim), bireyin ihtiyâr ve irâdesini zayıflatarak zihinsel bir denetim kaybına yol açmaktadır.

Süreğenleşme: Psikolojik ve ekonomik bağımlılıklar, geleneksel kölelik gibi nesilden nesile devredilen bir düşünce yapısı (örneğin; tükenmişlik ve çaresizlik) oluşturabilir.

Bugünün bağımlılık sistemleri, arzular üzerinden çalışır, alışkanlık üretir, bireyi gönüllü bağımlıya dönüştürür. Sigara, bunun en görünür örneklerinden biridir. Çünkü kişi, zarar gördüğünü bilir, yanlıştan çıkmak ister, fakat çıkamaz. Bu durum, yalnızca biyolojik değil psikolojik ve sosyolojik bir bağımlılık üretir. Böylece modern sistem, zor kullanmadan, yasak koymadan, kişiyi "kendi rızâsı" ile tüketim döngüsüne bağlar. Geleneksel kölelikte fiziksel zorlama ve mülkiyet ilişkisi varken, modern sistemde, bireyler, sistemin bir parçası olabilmek için kendi istekleriyle borçlanır ve çalışır. Bu yüzden Erich Fromm, Karl Marx ve Jean Baudrillard gibi bazı düşünürler, modern

bağımlılık düzenini şöyle tarif eder, “Eski köleler, efendileri için çalışırdı; modern köleler ise kendi bağımlılığını finanse eder.”

Tüketim Kültürü ve Bireyin İhtiyâr ve İrâdesi

Sigara örneği daha büyük bir yapının parçasıdır. Modern tüketim düzeni, önce ihtiyaç üretir, sonra alışkanlık oluşturur, ardından bağımlılığı normalleştirir. Bugün benzer mekanizmalar, sosyal medya, dijital ekranlar, fast-food, çevrim içi kumar ve oyunlar, tüketim merkezli yaşam tarzlarında da görülmektedir.

Birey, artık yalnızca tüketen değil tüketimi üzerinden kimlik kuran bir var olana dönüştürülmektedir. Bu durum, modern bireyin en büyük krizlerinden birini doğurur: İhtiyâr ve irâde kaybı. Çünkü özgürlük, doğrudan ya da dolaylı seçim yaparak karar verebilmek değil ve öncelikle zararlı olanı reddedebilme kudretidir. Bağımlılık, bağımlının reddedebilme kudretini, yani ihtiyâr ve irâdesini felce uğratmakta, reddetmek değil düşünmeyi bile iptal etmektedir.

Rızânın Yönlendirilmesi ve Sömürülmesi

Modern sistemin en güçlü yanı, baskıyı görünmez hâle getirmesidir. Klasik köle, zorla çalıştırıldığını bilirdi. Modern bağımlı ise çoğu zaman, “özgürce tercih ettiğini” sanır. Oysa reklam, sosyal normlar, psikolojik yönlendirme ve kimlik inşâsı üzerinden bireyin arzuları şekillendirilir. Bireylerin normal şartlarda kabul etmeyeceği durum, düşünce veya davranışları; ikna, algı yönetimi, duygu sömürüsü veya sistematik baskı yöntemleriyle kabullenmelerinin sağlanması yöntemi ve sürecine rızâsının manipülasyonu denmektedir. Bu kavram, siyasetten ikili ilişkilere kadar çok geniş bir alanda karşımıza çıkar.⁵

Sigara reklamlarının uzun yıllar boyunca, özgürlük, çekicilik, karizma, entelektüellik, isyan, toplumsallık imgeleriyle sunulması tesadüf değildir. Çünkü modern bağımlılık sistemleri önce arzuyu üretir, sonra o arzunun tatminini satar. Böylece birey, ürünü değil, kendine vaat edilen “düşünsel ve duygusal kimliği” satın alır. Bu durum, kişinin rızâsını özgürce belirtmesini tartışmalı hâle getirir. Çünkü manipüle edilmiş düşünce ve arzu, ne kadar özgür olabilir?

⁵ *Bir Manipülasyon Aracı Olarak Rızânın İmalatı*, Meltem GÜLER, [dergipark.org.tr/ tr/download/article-file/468322](http://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/468322)

“İçinde yaşadığımız modern şehir hayatında, bir yandan görevler ve zorunlu ilişkiler içinde boğulurken, diğer yandan algı yöneticilerinin manipülasyona dayalı kandırma teknikleriyle baş etmeye çalışıyoruz. Zira gerçekte aramıza giren manipülatörler; gördüklerimizi, duyduklarımızı ve hatta dokunduklarımızı nasıl yorumlayacağımızı belirlemek için profesyonel bir çaba gösteriyor. Netice itibarı ile algı yöneticileri kolaylıkla verebildiğimiz "hayır" deme ve itiraz etme tepkisini ortadan kaldırarak bireyleri edilgen hale dönüştüren uzmanlık kodlarından yararlanmakta son derece mahirdir.”⁶

SUÇ VE SUÇUN UNSURLARI

Hukuk sitemimizde suçun unsurları Ceza Kanunumuzda belirlenmiştir.

Bir fiilin suç teşkil edebilmesi için dört temel unsur; kanuni unsur (tipiklik), maddi unsur (fiil), hukuka aykırılık ve manevi unsurdur. Bu dört unsurun gerçekleşmesi halinde suç işlenmiş sayılır. Burada maddi unsur, insan yaşamına (bedene) karşı eylemi ifade eder. Manevi unsur (kast) ise failin, kanuni unsura (tipiklik) uygun hukuka aykırı fiilini, suçu bilerek ve isteyerek yapmış olmasını ifade eder. Hiç kimse bağımlılık yapan madde veya davranışın bireylere dayatılmasının, ihtiyâr ve irâdesine ipotek konulmasının kasten işlenmiş suç olmadığını iddia edemez.

İnsanlığa karşı suçların ayırt edici özelliği, insan haklarının büyük ölçüde ihlâlinin, uluslararası barış ve güvenliği tehdit edici ve uluslararası suçları teşvik edici bir niteliğe sahip olmasıdır. Nitekim sigara, alkollü içki, uyuşturucu madde, şans oyunları/kumar imal ve ticareti v.b. bağımlılık üreticiliği tüm insanlığı tehdit ve yaşam hakkını ihlâl eden eylemlerdir. Tüm suçların oluşması için aranan -suçun maddi ve manevi unsurları- insanlığa karşı işlenen suçlar kapsamında bağımlılık üreticiliği fiillerinde de mevcuttur. Suçun maddi unsuru yaşam hakkının ihlâl edilmesiyle ortaya çıkan bedenen verilen zarar, manevi unsuru da diğer insanlığa karşı suçlarda *ortak kast* olan insan onuruna verilen zarardır.

Temel insan hakları iç hukukumuzda ve uluslararası hukukta güvence(!) altına alınmıştır. 01 Temmuz 2002’de yürürlüğe giren Roma Statüsü ile kurulan Uluslararası Ceza Mahkemesine (UCM) soykırım suçları, insanlığa karşı suçlar, savaş suçları ve saldırı suçlarını yargılayıp cezalandırma yetkisi verilmiştir. Bu suçlar, dünya

⁶ ALGI YÖNETİMİ VE MANİPLASYON, Mücahit GÜLTEKİN, Pınar Yayınları, İst. 2024.

toplumlarının tamamını ilgilendiren, uluslararası barış ve güvenliği tehdit eden en ağır suçlardır. Bu suçlar, zaman aşımına uğramaz.

Roma Statüsünün 7. maddesinin 1 fıkrasında, insanlığa karşı suçlar tanımlamıştır.

“İnsanlığa karşı suçlar”, herhangi bir sivil topluluğa karşı geniş çapta veya sistematik bir saldırının bir parçası olarak işlenen; öldürme, toplu yok etme, köle (esir) etme, halkın sürülmesi veya zorla nakli, uluslararası hukukun temel kurallarının ihlâli sonucu hapsedme veya fiziki özgürlüğün başka biçimlerde ciddi olarak kısıtlanması, işkence, ırza geçme, cinsel köleleştirme, fuhşa zorlama, hamileliğe zorlama, zorla kısırlaştırma veya benzer ağırlıkta cinsel şiddet eylemleri, herhangi bir gruba veya herhangi bir belirlenebilir topluluğa zulmetme, kaybolan şahıslar, ırk ayrımcılığı, vücuda veya ruhsal ve fiziksel sağlığa ciddi zarara bilinçli olarak neden olacak nitelikteki diğer benzeri insanlık dışı eylemleri kapsamaktadır.

Bağımlılık üreticiliği, pazarlaması ve satışı, insan bedenine ve onuruna karşı işlenmiş suç olması bakımından insanlığa karşı suç kategorilerine dâhil edilmelidir.⁷

Bu suçların faillerinin yargılanması için Türkiye'nin Roma Statüsüne taraf olması beklenmemelidir. Bağımlılık yapan madde üreticileri geniş çapta, yaygın ve sistematik bir saldırı aracı olarak; uyuşturucu, sigara, alkol, kumar gibi maddelerle bireylerin yavaş yavaş veya aniden ölümüne sebep olmaktadır. Tüm bağımlılık yapan madde kullanıcılarının onurlarıyla oynamakta, onların ikinci-üçüncü sınıf vatandaş sayılmasına sebep olmakta, kişinin ihtiyâr ve irâdesine çökülerek köleleştirilmekte, bilinçli olarak vücuda veya ruhsal ve fiziksel sağlığa ciddi zararlar verilmekte, bu suretle esasen insanlığa karşı suç işlenmektedir.

Bağımlılık üreticiliği kapsamında, alkol ve sigara üretimi ve satışının, uyuşturucu ticaretinin, kumar/şans oyunları oynatılmasının insanlığa karşı suç olarak kabul edilip yargılanması için Türkiye'nin Roma Statüsü'ne taraf olması beklenmemelidir. Bahsi geçen suçların yaşam hakkını ihlâl ettiği aşikârdır. Yaşam hakkının ihlâlini düzenleyen maddeler uyarınca, bu fiiller, insanlığa karşı suçlar kapsamına dâhil edilebilir. Burada önemli olan, TCK'da suç olarak tanımlanan bu fiillerin insanlığa karşı suçlar kapsamına alınmasıdır.

⁷ *Bağımlılaştırma İnsanlık Suçu İlişkisi*, Muharrem BALCI.

YAŞAM HAKKININ DOKUNULMAZLIĞI YÖNÜNDEN İNSANLIK SUÇU

Köleleştirmenin İnsanlık Suçu Sayılması

Modern hukukta kölelik, insan onurunu yok eden, kişiyi araçlaştıran, ihtiyâr ve irâdesini gasp eden bir insanlık suçu olarak kabul edilir.

Peki bireyi, bilerek bağımlı hâle getirmek, bağımlılıktan ekonomik çıkar sağlamak, zararını bilmesine rağmen sistemi sürdürmek, köleleştirmekten ne kadar farklıdır? Bir bireyin, bedenini, psikolojisini, ihtiyâr ve irâdesini ticari kazanç için zayıflatmak, hatta yok etmek, insanı araçlaştırmamanın modern biçimidir.

Bu yüzden bağımlılık üretimi meselesi yalnızca “serbest piyasa” tartışması değildir. Aynı zamanda, insan hakları ve insan onuru tartışmasıdır. Çünkü bireyi bağımlılaştırmak, onu tüketiciye indirgemek, irâdesini sömürmek, zaafalarını ekonomik kaynağa dönüştürmek anlamına gelir.

Burada bağımlılık türlerinin tıbbî karşılıkları üzerinde —“sağlık söylemi” uzmanlık alanımız olmadığından— durmak yerine, “hukuk söylemi” ile bağımlılaştırmanın bir insanlık suçu olduğu tezimiz üzerinde durulacaktır.

Bağımlılığın sözcük anlamı; birey ve nesne(si) arasında bireyin seçimiyle başlayan, aynılık ve süreklilik özelliği taşıyan çok boyutlu bir ilişkidir. Genel anlamı ile bağımlılık; bir nesneye, kişiye ya da bir var olana duyulan önlenemez istek veya bir başka irâdenin güdümü altına girme durumudur. Bu durum her ne kadar bireyin ihtiyâr ve irâdesi ile başlamış ise de bireyin özerkliği zaman içinde ortadan kalkmakta, daha önce dağarcığında bulunmayan yeni tür tutum ve davranışlar edinmesine yol açmaktadır. Dolayısıyla sorun, bireyle sınırlı kalmamakta, ailesini, yaşadığı toplumsal çevreyi ve nihayet toplumu da belirli bir süreç içinde mutlaka etkilemektedir.⁸

Kişinin gerek bireysel gerekse toplumsallık özelliği nedeniyle mutlak bir hak olan *yaşam hakkı* ve *savunma hakkı*, kişinin sahip olduğu diğer tüm hak ve özgürlüklerin kullanılabilmesini sağlayan en önemli temel haklardır. Tüm özgürlüklerin ilki ve vazgeçilmezleridir. İnsan var oluşunun ve fizik devamlılığının koşulu, yaşamak ve kendini savunabilmektir. Bu ise ancak kişi güvenliği ve beden özgürlüğüne sahip olmakla mümkün olabilmektedir. İnsan, biyolojik ve moral varlığı ile bir bütündür. Yaşam hakkının maddi unsuru biyolojik varlık olarak karşımıza çıkar. Biyolojik var

⁸ *Bağımlılaştırma İnsanlık Suçu İlişkisi*, Muharrem BALCI, muharrembalci.com/hukukdunyasi/makaleler/birikimlerV/608.pdf

oluşunun (maddi unsur) korunması ise bu var oluşa dışarıdan hiçbir müdahalede bulunulamaması ve varlığın kendi doğal gelişmesini sonuna kadar sürdürmesi demektir. Moral varlık ise manevi unsuru oluşturmakta ve insan onurunun, ihtiyârî, irâdî ve entelektüel gelişiminin korunmasını içermektedir. İnsan onuruna yakışır bir hayat sürdürmenin mümkün olması için; kişinin doğuştan getirdiği, dokunulamaz, bölünemez, devredilemez ve vazgeçilemez haklarının var olan hukuk sisteminde tanınması ve bu hakların devlete, üçüncü kişilere ve hatta hak sahibinin kendine karşı en iyi şekilde korunması gerekmektedir.

Kimsenin Kendine ve Başkasına Zarar Verme Hakkı (Başına Buyrukluğu) Yoktur

Yaşam hakkı hususunda Allah'ın hâkimiyeti fikri esastır ve insan bedeninin kimsenin hâkimiyeti altına alınamayacağı öngörülür. Kendi bedenine zarar veren kişi, Allah'ın kendi üzerindeki haklarına(Hakkullah'a) tecavüz etmiş sayılır. Yaşamın sona ermesindeki temel ilke, Allah'ın verdiği canı yine ancak Allah'ın alabileceği doğrultusundadır. Kişinin kendini öldüremeyeceği ve kendi bedenine zarar veremeyeceği hususları âyetlerle kesin olarak yasaklanmıştır.⁹

Buna göre yaşama hakkı beden bütünlüğünün korunmasını gerektirir. Dolayısıyla yaşam hakkı öldürülemezlik ilkesini doğurur. Öldürülemezlik ilkesi ise bireyin önce kendine karşı korunmasını gerektirir. Kişi bizzat kendi bile, yaşamına, yaşamını sağlıklı bir şekilde sürdürme olgusuna zarar verecek bir eylemde bulunamaz. Bu sonucu gerçekleştirmeye yönelik yükümlülükler altına giremez, intihar edemez, herhangi bir organını satamaz. Bedeni üzerinde deneylere ve ötenaziye izin veremez. Hak sahibinin bu konudaki "rızası", bu işlerin yapılmasına meşrûluk kazandıramaz.

Türk Medeni Kanunu'nun 23. maddesi, "kişiliğin korunmasını" düzenler. Bu maddeye göre hiç kimse hak ve fiil ehliyetlerinden, özgürlüğünden kısmen de olsa vazgeçemez; kişi, özgürlüğünü hukuka veya ahlâka aykırı bir şekilde sınırlayamaz. Madde, hukukî olarak iki temel konuyu güvence altına alır:

Ehliyet ve Özgürlükten Vazgeçilmezlik: Kişinin hak ehliyeti (hak sahibi olabilme) ve fiil ehliyeti (kendi işlemleriyle borç altına girebilme) vazgeçilmez temel haklarıdır. Bunlardan ferâgat edilemez.

⁹ "Kim bunu (kendine zarar vermeyi/öldürmeyi) haksız yere ve zulmederek yaparsa, onu ateşte yakarız. Bu, Allah için kolaydır." Nisa/30.

Aşırı Sınırlamalara Karşı Koruma: Hiç kimse özgürlüğünü başkasına devredemez ya da kanuna ve ahlâka aykırı ölçüde sınırlandıran sözleşmeler yapamaz (örneğin; ömür boyu belirli bir işte çalışmayı zorunlu kılan sözleşmeler bu madde kapsamında geçersiz kabul edilebilir)

Aynı şekilde hiç kimse başkasının bedenine ve onuruna zarar veremez. Başkasının ihtiyâr ve irâdesine çökerek kişiyi zaafa uğratamaz, yok edemez. Başkasını köleleştiremez. Köleleştirme, uluslararası hukukta insanlığa karşı işlenen suçlar kategorisindedir.

Burada İslâm tarihinden çok önemli bir örnek, konuyu daha anlamlı kılabilir: Halife Mansur, Musul halkının isyanını bastırdıktan sonra ileri gelenleri ile bir sözleşme akdeder. Sözleşmede, Musul halkının, halifeye cürüm addedilebilecek bir hareketi(isyanı) olduğunda, bütün ahalinin kılıçtan geçirileceği kararlaştırılmış idi. Musul halkı tekrar isyan edince, halife sefer ilân etti. Musul üzerine yürümeden önce usûl gereği tüm ulemayı toplayıp istişâre etti. Sözleşme açıktı, hüküm belirli idi. Ebû Hanife'den başka diğer tüm ulema, Halife'nin affetmesinin şanından olduğunu, bu kabul edilmezse sözleşme hükümlerinin uygulanması reyinde bulundu. Ebû Hanife, bu görüşe itiraz ederek, "İslâmiyet'te şahsın kendi hayatına tasarruf hakkı bulunmadığı kaidesine dayanarak, 'Bu mukavele, ilâhî irâdeye aykırıdır, Sözleşme, yazılış bakımından sahih gibi görünse de İslâmî esaslara uygunluğu bakımından gayri meşrû addedilmeli' diyerek Halife'nin Musul ahalisine karşı yeni bir saldırı başlatmasını önlemiştir.¹⁰

SAVUNMA HAKKININ DOKUKUNULMAZLIĞI YÖNÜNDEN İNSANLIK SUÇU

Köleleştirmenin İnsanlık Suçu Sayılması

Bağımlılaştırarak köleleştirme, bireyin ihtiyâr ve irâdesini, ekonomik bağımsızlığını veya karar verme mekanizmalarını elinden alarak onu dış etkenlere mecbur bırakma sürecidir. Bu süreç, bireyi ihtiyâr ve irâdesiyle kendini koruma, hak arama ve itiraz etme mekanizmalarından (savunma hakkı) doğrudan mahrum bırakır.

Bağımlılık ve Savunma Hakkı Arasındaki Çatışma

¹⁰ *İSLÂM HUKUKU NAZARİYATI HAKKINDA BİR ETÜD*, Sava PAŞA, C. 1, Baha Arıkan (çev.), İstanbul: Kitabevi Yayınları, 1955, s. 89, 90.

Ayrıca bkz. Diyanet İşleri Başkanlığı. Yayınları, İst. 2017, s. 98.

(kitabın pdf.si için bkz. > muharrembalci.com/kitaplika/108.pdf)

İhtiyâr ve İrâdenin Yok Edilmesi: Savunma hakkı; kişinin maruz kaldığı haksızlıklara, baskılara veya suçlamalara karşı özgürce karşı durabilmesini gerektirir. Bağımlılık ise (psikolojik, ekonomik veya dijital), bireyi bağımlı kıldığı kişiye veya sisteme karşı "hayır" diyemez hale getirir; bu da savunma refleksini felç eder.

Hak Arama Bilincinin Kaybı: Köleleştirme, bireyin kendi haklarının farkında olmasını ve bunları talep etme cesaretini (savunma hakkını kullanma) zamanla eritir. Kişi, içinde bulunduğu bağımlı durumu normalleştirir ve meşrû savunma zemininden uzaklaşır.

Ekonomik ve Sosyal Kıskaçlık: Birey, hayatta kalabilmek için bağımlı olduğu kaynağa (örneğin; tek bir işverene, totaliter bir sisteme veya zararlı bir maddeye) muhtaçsa o kaynağa gelebilecek en ufak eleştiride veya itirazda kendi var oluşunun da tehlikeye gireceğini düşünerek savunma hakkından ferâgat eder.

Hukuki ve felsefi anlamda, özgürlüğün ve insan onurunun temel şartı olan kendini savunma yeteneği, bağımlılık ilişkilerinde sistematik olarak manipüle edilir ve bastırılır. Bu mekanizma, mağdurun rızâsı varmış gibi bir illüzyon oluşturularak savunma hakkının işlevsizleştirilmesine yol açar. Savunma hakkının işlevsiz hale getirilmesi insanlık onurunun yok edilmesidir ki bu da insanlığa karşı işlenen suçlarda gerekli "manevi unsur"u oluşturmaktadır. Bu nedenle de ihtiyâr ve irâde üzerinde baskı ve bağımlılık oluşturarak Savunma Hakkı'nın zedelenmesi insanlık suçu olarak kabul edilmelidir.

SAVAŞ KURALLARI YÖNÜNDEN İNSANLIK SUÇU

Savaş, hasmını yok etmek için değil irâdesini yok etmek için yapılır. (Carl Von Clausewitz - Savaş Üzerine -1832)

Savaşın en yakın amacı, hasmını alt etmek, yıkmak, böylece tamamen etkisiz hale getirmektir. Demek oluyor ki savaş, hasmı, irâdesini yerine getirmemeye zorlayan bir şiddet hareketidir.¹¹

Clausewitz, Batı'nın en önemli savaş kuramcılarında biridir. 1970'li yıllarda elimizden düşürmediğimiz kitabı SAVAŞ ÜZERİNE'de, savaşı, bir düelloya benzetmektedir. Bir farkla ki ona göre savaş, düellonun büyük çaplısı ya da güreşçinin yakın hasmını alt

¹¹ SAVAŞ ÜZERİNE, Carl Von CLAUSEWITZ, Vom Kreege Berlin, 1832, Türkçe Baskı Eriş Yayınları, Çev. Şiar YALÇIN, İst. 2003.

etmesi, yıkması, böylece tüm direnişini yok etmesinde olduğu gibi safhaları olan bir mücadele türüdür.¹²

Bağımlılaştırarak köleleştirmenin, modern kölelik, dolayısıyla insanlık suçu oluşturduğuna dair tezimizi destekleyen en önemli kaynaklardan biri Clausewitz'in Savaş Üzerine adlı eseridir. 1832'de yayımlanan eserinde savaşın kurallarını tespit etmektedir. Bugüne kadar da geçerli ve uygulamada olan bu kurallar, modern kölelik ve köleleştirme için de geçerlidir. Bu kuralların tamamını değilse de konumuzla ilgili bazılarını bu çalışmada kısaca inceleyeceğiz. Burada bir hususa dikkat çekmek gerekiyor. Savaş ve düşman nitelermeleri bildik meydan savaşı, konvansiyonel (klasik) silahlar değil kitlesel imha silahları ve muhatap da tüm dünya insanlığıdır. Bilindiđi gibi kitlesel imha silahları şimdilik, kimyasal silahlar, biyolojik silahlar, nükleer silahlardır. Dünya insanlığı da cins, yaş ve konum ayrımı olmaksızın tüm insanlıktır. Clausewitz'in tespitleri üzerinden modern köleleştirmede savaş kurallarının nasıl işletildiğine değinelim:

Sınırsız Kuvvet Kullanma

Burada düşman yerine tek tek bireyleri veya toplulukları koymak mümkündür. Bağımlılık üreticileri, muhataplarının tek silahı olan "ihtiyâr ve irâdesini" yok etmek üzerine bir plan-program uyguladığı gerçektir. Bu planda bir savaş kuralı olan "sınırsız kuvvet kullanma"yı, ellerindeki tüm araç-gereç-sermaye-reklam-satış ve pazarlama teknikleri gibi unsurlar sayılabilir.¹³

Düşmanı Etkisiz Hale Getirmek

Düşmanı etkisiz hale getirmek, savaşın ana amacıdır. Savaş halinde bulunan kimse için en kötü durum, tamamen etkisiz hale geldiği durumdur. Öyleyse düşmanı etkisiz hale getirmek istiyorsak ya onu silahtan tecrit etmek ya da kendisini böyle bir tehdit altında hissedeceği hale getirmek gerekir.¹⁴ Kitlelerin modern köleliğe karşı koyabilmesinde en önemli silahları bilgi ve irâdedir. Bağımlılık üreticileri muhataplarını tam da bu iki yönden etkilemekte, düşünmez ve irâdesini kullanamaz hale getirmektedir. Nitekim bağımlılaştırılan bireyler birer zombi haline getirilmektedir.

¹² *Savaş ve Terör*, Muharrem BALCI, muharrembalci.com/hukukdunyasi/alintilar/1944.pdf

¹³ Muharrem BALCI, a.g.m.

¹⁴ Muharrem BALCI, a.g.m.

Güçlerin son haddine kadar kullanılması...

Modern köleliğin uygulamacıları bağımlılık üreticileri, “eğer düşmanı alt etmek istiyorsak, çabalarımızı onun direnme gücüne uydurmamız gerekir” düşüncesiyle güçlerini son kertesine kadar kullanır.

Bu direnme gücü birbirinden ayrılmasına imkân bulunmayan iki etmene bağlıdır. Ellerindeki imkânlarının genişliği ve irâdelerinin kuvveti, muhatap bireylerin ve kitlelerin direnme gücünü aşağı yukarı tahmin eder ve imkânları da ona göre seferber eder.

Savaş tek ve ani bir darbeden ibâret değildir...

Savaşta hareket halindeki tüm askeri güçleri hep birden seferber etmek mümkündür, fakat tüm kaleleri, akarsuları, dağları, bireyleri, kısaca tüm ülkeyi aynı şekilde bir anda harekete geçirmeye imkân yoktur. Bu nedenle, tedricilik söz konusudur. Önce yetişkin erkekler, sonra kadınlar ve çocuklar hedef alınmıştır.

Savaşta temel etmen, ‘Politik Amaç’tır...

İnsanlığa karşı açılmış savaşın bizzat kendi, bu savaşın politik amacını belirli kılıyor. İnsanlığı bağımlılaştırarak köleleştirmek. Böylece ihtiyâr ve irâdesi elinden alınmış yığın halindeki kitleleri politik olarak esir almak, yönetmek ve sömürmek.

Savaş, hiçbir zaman mutlak bir sonuç doğurmaz...

Başarısız veya yenilen taraf, sonucu geçici bir talihsizlik sayar; yenilgiyi mutlak ve kesin saymaz. Gelecekteki politik koşulların durumu telâfi edebileceği umulur. İnsanlığa karşı savaş açmış sektörler, zaman zaman direnişle karşılaşabilir. Nitekim Türkiye’de ve dünyada bağımlılıklara karşı verilen mücadelenin kısmen başarılı olduğu dönemler olmuştur. Bu durumda bağımlılık üreticileri, savaşın kurallarını iyi bildiklerinden moral çöküntüsüne girmez, savaş kurallarını daha rafine olarak uygulamaya devam ederler.

Hasmını Yok Etmek değil Hasımının İhtiyâr ve İrâdesini Yok Etmek...

Savaşın en önemli kuralı, hasmın ihtiyâr ve irâdesini yok etmektir. Doğa kanunudur ki hiçbir zaman insan topluluklarının tamamını öldürmek, yok etmek mümkün değildir. O halde insan topluluklarının ihtiyâr ve irâdesini yok etmek üzere kurulu bir savaş taktiği her zaman başarılı olmuş ve olmaktadır. Bu ünlü savaş kuramcısı, “bize iğrenç geliyor diye vahşet unsurunu ihmal edemeyeceğimizi”, aksi anlayışın bireyin “kendi çıkarına aykırı düşeceğini” belirtmektedir. Bir gerçeği daha vurgulamaktadır ki; “uygar milletlerin savaşları, uygar olmayan milletlerin savaşlarına göre çok daha az zâlim ve yıkıcıdır”. Gerçekten de teknolojinin baş döndürücü hızda ürettiği teknoloji sayesinde kitlelerin

ihtiyâr ve irâdesi eski zamanlara göre daha kolay ve etkili olarak esir alınabilmekte, kitleler modern yöntemlerle köleleştirilebilmektedir.

Savaş, Sürekli Bir Tayakkuz Halidir...

Taraflar, tek bir nedenle düşmanlığın etkisinden sıyrılabilir; o da harekete geçmek için hazırlık yapmaktır. Görülüyor ki bu neden sadece bir taraf için değil iki taraf için de söz konusudur. Bu yönüyle savaş sürekli teyakkuz halidir. Bağımlılık üreticileri savaşa son vermeyeceğine ve sürekli yeni yöntemlerle modern kölelik üreteceğine göre savaşın muhatabı bireyler ve kitleler, ihtiyâr ve irâdesini kullanarak, sürekli ve düzenli hareket ederek modern köleleştirmeye karşı mücadele etmelidir.

KUR'ÂN AÇISINDAN BEDEN VE EMÂNET

"Modern" kavramının temelini oluşturan "*şimdi/çağdaş*" olma durumu, sürekli değişik ve akışkan/değişken bir karaktere sahip olduğundan, "modern" olanı değişmeyen/sabit bir şeyle tanımlamak mümkün olamamaktadır. Modernlik bunu "ilerleme" adı altında yüceltir. Bu da modern olana müthiş bir dinamizm kazandırmakta, her türlü eleştirinin dışında tutulmayı sağlamaktadır.¹⁵ Süreç, iki aşamada gerçekleşmiştir: Birinci aşamada din, dünya hayatından uzaklaştırılmış, ikinci aşamada dünyevi olan dinselleştirilmiştir. Birinci aşamada Tanrı, başta insanın dünyası olmak üzere evrenden uzaklaştırılmış, ikinci aşama da insan kendini Tanrı ilân etmiştir.¹⁶

Gerçekleşen değişimin zihinsel boyutunda "emânet" anlayışının "mülk" anlayışına dönüşmesi vardır. Tüm kadim kültürlerde ve dinlerde, içinde yaşadığı dünyaya ve hatta evrene "emânet" anlayışına göre dahil olan, "sorumluluğu" öncelikli olan insan "sahip" konumuna geçmiş, böylelikle her şeyi mülkü olarak görmeye başlamıştır. Buna bağlı olarak "sorumluluk" hissiyatını ve bu hissiyatın gerektirdiği tüm ilke ve ölçüleri "buharlaştırıp" yok etmiştir. Bundan böyle kendi "sorumlu" olan değil sorumluluk tayin edendir. İstedliğini istediği zamanda ve istediği şekilde yapma ihtiyâr ve irâdesine sahip olduğuna inanmaya başlamıştır.¹⁷

Kur'ân-ı Kerîm'de insan bedeni mutlak mülk değil emanettir. Kişi, bedeninin sahibi değil, emanetçisidir. Beden, insanın yeryüzündeki halifelik görevini yerine getirmesi için

¹⁵ *MODERN DURUM -Modernliğe Eleştirel Bir Bakış-* Saniye VATANDAŞ, Celalettin VATANDAŞ, s. 8, İst. 2025 Pınar Yayınları.

¹⁶ Ernest GELLNER'den aktaran Saniye VATANDAŞ, Celalettin VATANDAŞ, a.g.e. s. 10.

¹⁷ Saniye VATANDAŞ, Celalettin VATANDAŞ, a.g.e. s. 10.

Allah tarafından kendine bağışlanan geçici bir emânet ve paha biçilemez bir imtihan aracıdır. Bedenin korunması ve amaca uygun kullanılması, kulun yaratıcısına olan sorumluluğunun en temel göstergelerinden biridir. Bu nedenle, kişinin, kendine zarar vermesi, kendini bağımlılıklara teslim etmesi, ihtiyâr ve irâdesini zayıflatması, hukukî ve ahlâkî bir mesele hâline gelir.

Kur'ân'ın "israf", "ifsad", "ölçü", "denge" ve "nefs terbiyesi" vurguları, modern bağımlılık kültürüne karşı önemli bir bilinç zemini sunar. Çünkü bağımlılık, yalnızca sağlık sorunu değildir, aynı zamanda kişinin ihtiyâr ve irâdesinin aşınmasıdır. İhtiyâr ve irâdesi aşınmış toplumların özgürlüğü de zayıflar.

Âyetlerin Işığında, "Emânet" ve Sorumluluk

İnsan, mutlak ilâhî irâde karşısında yaratılmış bir "kul"dur. Kulluğunun gereğine olarak da sorumluluk sahibidir. İnsan, öncelikle kendi var oluşu başta olmak üzere kâinattaki tüm diğer yaratılmışlara karşı sorumlu ve emanetçidir. Burada temel referans akıl" ve bilinç sahibi olmasıdır. İslâm'ın mesajında bu emânet sorumluluğu etraflıca bildirilmiştir. İslâm inancında beden ve ruh dahil insana yüklenen tüm sorumluluklar, Kur'ân'da "**emânet**" kavramı ile ifade edilir.

Ahzâb Sûresi 72. âyette bu durum şöyle geçer: *"Biz emâneti göklere, yere ve dağlara arz ettik. Onlar bunu yüklenmeye yanaşmadı, ondan korktu. İnsansa onu yükledi. Çünkü o, çok zâlim ve çok cahildir."*

"Siz, insanlar için çıkarılmış en hayırlı ümmetsiniz; iyiliği emreder, kötülükten sakındırırsınız..." (Âl-i İmrân 3/110)

Bu bağlamda emânet; akıl, ihtiyâr ve irâde, özgürlük ve dini-hukukî-ahlâkî sorumlulukların tümüdür. İnsan, bu emâneti yüklenerek yeryüzündeki imtihanını başlatmıştır.

Bedenin İlâhî Bir Lütuf Oluşu

Kur'ân, insan bedeninin tesadüfi bir yapı olmadığını, estetik ve işlevsel olarak en mükemmel şekilde tasarlandığını vurgular. "Biz, gerçekten insanı en güzel bir biçimde yarattık. (Tîn Suresi, 4).

Bedenin işitme, görme ve kalpten (idrak/şuur) oluşan donanımları, insanın bilgi edinme ve iman etme araçlarıdır. İsrâ Sûresi 36. âyette bu organların her biri için özel bir

sorgulama yapılacağı belirtilir: "*Çünkü kulak, göz ve kalp bunların hepsi yaptıklarından sorumludur.*"

Emânet Bilinciyle Bedenin Korunması

Beden bir emânet olduğundan, ona iyi bakmak (sağlığın korunması), zararlı alışkanlıklardan kaçınmak ve onu aşırı yüklerden korumak temel bir ibâdet disiplini.

İtidal/Denge: Bedenin fiziksel sınırlarına riayet etmek esastır. Kur'ân, meşrû nimetlerden faydalanmayı öğütlerken aşırılığı ve israfı yasaklar: "*Yiyin, için fakat israf etmeyin; çünkü Allah israf edenleri sevmez.*" (A'râf Suresi, 31).

Bedenin Amacına Uygun Kullanılması

Emânet bilinci, bedenin sadece hayvanî ihtiyaçlarını karşılamakla sınırlı kalmaması, ruhî ve ahlâkî olgunluğa hizmet etmesi anlamına gelir.

İbâdet Aracı: Fiziksel hareketleri içeren namaz, oruç ve hac gibi ibâdetler, bedenin ruhla birlikte Allah'a teslimiyetini gösterir.

Adâlet ve İyilik: Ayakların, ellerin ve dilin yaratılış amacına uygun işlerde kullanılması, beden emânetine ihanet etmemenin şartıdır.

Bedenin insana mülk olarak değil yalnızca bir emânet olarak verilmesi, kişinin ona sahip olduğu kadar onun hesabını da vereceği anlamına gelir.

Kur'ân'ın "Biz insanoğlunu şerefli kıldık" (İsrâ, 70) beyânı, bu onurun ilâhî bir lütuf olduğunu vurgular. Ancak bu lütfun anlam bulması, bireye düşen sorumlulukla mümkündür. Şeref verilmiştir; fakat onu korumak ve yaşatmak kişiye emânet edilmiştir.¹⁸

SONUÇ

Modern Dünyanın Görünmez Zincirleri

Bugün yalnızca sigara değil sosyal medya algoritmaları, dijital ekranlar, kumar sistemleri, aşırı tüketim kültürü, bazı eğlence endüstrileri de benzer mekanizmalarla çalışmaktadır.

¹⁸ *İnsanlık Onuru Farkındalıkla Başlar*, Muharrem BALCI, hertaraf.com/haber-insanlik-onuru-farkindalikla-baslar-muharrem-balci-15214

Modern dünyanın zincirleri çoğu zaman görünmezdir. Birey, ekranı kendi açar, ürünü kendi satın alır, bağımlılığı kendi sürdürür. Fakat tercihlerin arkasında devasa psikoloji, veri çözümlemesi ve davranış mühendisliği sistemleri vardır. Bu nedenle, modern bireyin en büyük mücadelesi artık yalnızca siyasi özgürlük değil zihinsel, ihtiyârî ve irâdî özgürlüktür. 1980’li yılların sonu, 1990’lı yılların başında özel televizyonların çoğalmasıyla başlayan ekran ifsadına karşı yapılan itirazlara, ülkenin en üst makamından, “Kumandayla değiştiresinler (zapinglesinler) canım” cevabı, bugün küresel ifsad projelerinin ülke sathında yaygınlaşmasıyla birlikte “bekâ meselesi”ne dönüştüğü görülmektedir.

Ahlâkî ve Medenî Bir Sorgulama

Bir toplum, bağımlılık üreten, irâde zayıflatan, insan zaafalarını ticarileştiren sistemleri normalleştirdikçe insan merkezli medeniyet anlayışından uzaklaşır. Çünkü medeniyet, yalnızca teknoloji üretmek değil insan onurunu koruyabilmektir. Kişinin ihtiyâr ve irâdesini aşındıran ekonomik düzenler ise görünürde modern olsa da özünde bireyi araçsallaştırır. Bu yüzden bağımlılık üretimi meselesi, tıp, ekonomi, hukuk, psikoloji, ahlâk, insan hakları alanlarının ortak sorunudur.

Klasik kölelik bedenleri zincire vuruyordu. Modern bağımlılık düzeni ise arzuları zincire vuruyor. Sigara, alkol, şans oyunları, yasal kumar gibi yasallık(!) güveni kazandırılmış ticari faaliyetler(!) bize şunu göstermektedir: Bir insanı bağımlı hâle getirip o bağımlılıktan sürekli kazanç elde etmek, yalnızca ticari faaliyet olarak görülemez. Bu durum, Kişinin ihtiyâr ve irâdesinin sömürülmesi, zaafların sistematik kullanımı, özgürlüğün aşındırılması anlamına gelir. Bu nedenle bağımlılık üretimi, modern dünyanın en ciddi ahlâkî ve hukukî meselelerinden biridir. Hukuk – ahlâk ilişkisi, et ve tırnak gibidir. Batıdaki etik Müslüman toplumlardaki ahlâkı tam olarak karşılamaz. Müslüman zihinde ahlâk hukuka, hukuk kurallarına, hukukun mutlak belirleyicisi, kâinata kader (Sünnetullah) tayin eden Allah’ın irâdesine ve buyruklarına tâbidir.

Sigaranın hikâyesi, modern dünyanın hikâyesidir. Bir zamanlar, törenselleşmiş ve sınırlı bir kullanım nesnesi olan tütün; bugün milyarlarca dolarlık küresel bağımlılık ekonomisinin merkezine yerleşmiştir. Alkol, kumar ve dijital bağımlılıklar da benzer süreçlerin mamulüdür. Bu süreç, bize şunu göstermektedir: Modern sistem, bireyleri zincirle değil arzularla yönetmektedir. Gerçek özgürlük ise yalnızca tüketebilmekte değil kendini tüketen sistemlere karşı ihtiyâr ve irâde geliştirebilmektedir. Bu nedenle, sigara meselesi yalnızca sağlık tartışması değildir. Aynı zamanda, kişinin ihtiyâr ve irâdesi,

modern kapitalizm, bağımlılık ekonomisi, beden ahlâkı ve özgürlük anlayışıyla ilgili derin bir medeniyet meselesidir.

Yazar Atasoy Müftüoğlu'nun şu sözleri ile konuyu tamamlayabiliriz; “Direnerek; ilâhî, insanî değerleri, anlamları çoğaltabiliriz. Köleleşerek çoğaltabileceğimiz hiçbir şey yoktur. Köleleşmek tüm bilgeliklere, insanlık onuruna ve ahlâkîliğe vedâ etmek demektir.”

Çağımızın en önemli sorularından biri şudur: İnsanlığı zincirlerden kurtardık, peki bağımlılıklardan kurtarabildik mi?

KAYNAKÇA

Carl Von CLAUSEWITZ, *SAVAŞ ÜZERİNE*, Vom Kreege Berlin, 1832, Türkçe Baskı Eriş Yayınları, Çev. Şiar YALÇIN, İst. 2003.

Meltem GÜLER, Bir Manipülasyon Aracı Olarak Rızanın İmalatı, [dergipark.org.tr/tr/download/article-file/468322](http://dergipark.org.tr/download/article-file/468322)

Muharrem BALCI, Bağımlılaştırma İnsanlık Suçu İlişkisi, muharrembalci.com/hukukdunyasi/makaleler/birikimlerV/608.pdf

Muharrem BALCI, Muharrem BALCI, İnsanlık Onuru Farkındalıkla Başlar, hertaraf.com/haber-insanlik-onuru-farkindalikla-baslar-muharrem-balci-15214

Muharrem BALCI, Savaş ve Terör, muharrembalci.com/hukukdunyasi/alintilar/1944.pdf

Mücahit GÜLTEKİN, ALGI YÖNETİMİ VE MANİPLASYON, Pınar Yayınları, İst. 2024.

Neil LEVY, Bağımlılık Bir Beyin Hastalığı Değildir (ve Bu Önemlidir), pmc.ncbi.nlm.nih.gov/articles/PMC3622902

Sava PAŞA, İSLÂM HUKUKU NAZARİYATI HAKKINDA BİR ETÜD, Sava PAŞA, C. 1, Baha Arıkan (çev.), İstanbul: Kitabevi Yayınları, 1955, s. 89, 90.

Saniye VATANDAŞ, Celalettin VATANDAŞ, MODERN DURUM -Modernliğe Eleştirel Bir Bakış-, s. 8, İst. 2025 Pınar Yayınları.

Bağımlılık bir hastalık mıdır? yedam.org.tr/ailelerin-sik-sordugu-sorular/bagimlilik-bir-hastalik-midir